

ЕКСПЕКТОМЕТРИЯ – МЕТОДИКА ДОСЛІДЖЕННЯ СОЦІАЛЬНО-ПСИХОЛОГІЧНИХ ОЧІКУВАНЬ

Постановка проблеми та її зв'язок із науковими чи практичними завданнями. Соціально-психологічні очікування є вельми складним феноменом і потребують різнобічного аналізу. Складність соціально-психологічних очікувань значною мірою зумовлюється тим, що вони водночас виступають предметом дослідження декількох наук, зокрема: філософії, соціології, психології особистості, а також соціальної психології. Незважаючи на це, соціально-психологічні очікування залишаються маловивченими, що засвідчує недостатня розробленість поняттєвого апарату.

Здійснивши теоретичне вивчення проблеми соціально-психологічних очікувань [1–3], [5–8], [11–12] маємо підстави стверджувати, що ґрунтовних наукових праць з проблеми соціально-психологічних очікувань, соціальних очікувань, експектацій порівняно небагато. Досліджені наукові роботи дозволили нам підійти до теоретичного осмислення й емпіричного обґрунтування психологічного змісту «соціально-психологічних очікувань» як інтегрованої складової самосвідомості, яка знаходиться в органічному взаємозв'язку із самооцінкою та рівнем домагань особистості.

На основі теоретичного аналізу **соціально-психологічні очікування** визначено як суб'єктивні орієнтації члена міжособистісної взаємодії стосовно того, як оцінюють його члени малої групи та на яку, у зв'язку з цим, поведінку від нього сподіваються.

Базуючись на цих узагальненнях, можна стверджувати, що проблема соціально-психологічних очікувань залишається недостатньо вивченою. Під таким кутом зору є правомірним проведення нашого дослідження, яке є спробою вивчення психологічного змісту соціально-психологічних очікувань. Ми мали змогу використати широкий спектр методів, які застосовували інші науковці, досліджуючи очікування [2–7], [9–11]. Жодний із цих методів не дозволяв здійснити вимірювання і порівняння важливих

психологічних характеристик соціально-психологічних очікувань. У зв'язку з цим нами розроблена і апробована авторська методика дослідження соціально-психологічних очікувань – експектометрія.

З огляду на висвітлені міркування, очевидно є **теоретична і практична актуальність** запропонованої теми.

Мета роботи полягає у розробці і апробації методики дослідження соціально-психологічних очікувань особистості у малій групі.

У дослідженні ми спираємося на **праці присвячені проблемі** соціально-психологічних очікувань (Р.Бернс, М.Й.Боришевський, Я.Л.Коломінський, С.П.Тищенко, Т.Шибутані).

Наукова новизна полягає у тому, що предметом нашого дослідження є вивчення психологічного змісту соціально-психологічних очікувань за допомогою авторської методики. Експектометрія дозволяє визначити такі характеристики соціально-психологічних очікувань: коефіцієнт очікувань (E); груповий коефіцієнт очікувань (E_{gp}); експектометричний статус (ES); рівень адекватності самоочікувань (A); коефіцієнт взаємоочікуваних виборів (E_{gp}); коефіцієнт групової згуртованості (B).

Теоретичне значення дослідження полягає у поглибленні розуміння сутності соціально-психологічних очікувань та їх змістових характеристик у контексті міжособистісної взаємодії малої групи.

Практичне значення дослідження полягає в тому, що розроблена і апробована методика дослідження соціально-психологічних очікувань – експектометрія, може бути використана психологами, соціальними педагогами для вивчення соціально-психологічних очікувань досліджуваних як в науковому плані, так і при організації та здійсненні навчально-виховного процесу.

При створенні методики дослідження соціально-психологічних очікувань ми прагнули цілісно врахувати сутність цього складного психологічного утворення. Одним із важливих, і в той же час складних завдань нашого дослідження, є вивчення взаємозв'язків соціально-

психологічних очікувань з такими складовими самосвідомості, як самооцінка, домагання, рефлексивність, а також складні інтегровані форми самосвідомості – образ Я та Я-концепція. Це свідчить про те, що досліджувати соціально-психологічні очікування особистості в міжособистісній взаємодії малої групи потрібно в органічному взаємозв'язку з переліченими вище компонентами самосвідомості. Останні, в свою чергу, складають внутрішні передумови соціально-психологічних очікувань, які інтегровані в образ Я та Я-концепцію. Зокрема, Р.Бернс [1] Я-концепцію розглядає як сукупність очікувань і виокремлює такі її три функції: визначає те, як буде діяти індивід в конкретній ситуації; як він буде інтерпретувати дії інших; та визначає очікування індивіда, тобто його уявлення про те, що має відбутися.

На наш погляд, важливе значення має дослідження соціально-психологічних очікувань індивіда як соціально-психологічного утворення, яке породжує структурно-змістову цілісність «Я» і забезпечує її функціонування. Таким чином, виходячи із вищезазначеного, доцільним є розгляд цього феномену як єдності, що передбачає узгодженість трьох аспектів: інтелектуального (сукупність знань суб'єкта про самого себе, а також уявлення про те, як його сприймають, оцінюють, розуміють інші суб'єкти взаємодії); емоційно-ціннісного (оцінка та самооцінка особистістю якостей, дій, вчинків та формування на цій основі певного ставлення як до суб'єктів взаємодії, так і до самої себе); регулятивного (здатність суб'єкта регулювати свою діяльність і поведінку, узгоджувати очікування, сподівання інших з власними думками, бажаннями, діями, враховувати їх ймовірні реакції і навпаки).

Таким чином, важливого значення в нашому дослідженні набуває той факт, що індивід може не тільки уявити собі, як він буде виглядати в очах інших в тій чи іншій ситуації, не тільки передбачити, якою буде їхня реакція на його вчинки, але й заздалегідь пережити їхні очікування, і вказує на те, що

досліджуваний нами феномен є не тільки інтелектуальним проявом самосвідомості, але й її емоційним компонентом (С.П.Тищенко).

Соціально-психологічні очікування індивіда поєднують в собі діалектичну єдність «Я» та «не-Я». Антитеза «не-Я» передбачає вивчення індивіда не лише як суб'єкта в межах окремої діяльності, але і як суб'єкта предметно-практичної діяльності, спілкування з представниками різних верств населення, що є підтвердженням наших наукових пошуків стосовно реалізації цілісного підходу до дослідження соціально-психологічних очікувань індивіда.

Соціально-психологічні очікування – це один із тих механізмів, який дозволяє свідому активність індивіда спрямовувати на розкриття його внутрішніх резервів і приводити їх у відповідність з умовами навколишнього середовища задля успішного досягнення значущої мети. Саморегуляція поведінки особистості простежується в кожному елементі соціально-психологічних очікувань.

Перейдемо до висвітлення сутності експектометрії як методу дослідження соціально-психологічних очікувань.

Еспектометрія (від лат. *expecto* – чекаю і грец. *μέτροω* – вимірюю) – методика, яка створена на базі соціометрії і належить до методик соціометричного типу. Еспектометричний метод дозволяє визначити не тільки кількісні показники і побудувати графічну структуру міжособистісних взаємин в малій групі, виходячи із кількості і змісту взаємних виборів її членів за певним соціометричним критерієм, але й дає можливість відобразити очікувану структуру міжособистісних взаємин. Очікувана структура міжособистісних взаємин дозволяє глибше проаналізувати динаміку групового життя, порівняти реальний і прогнозований перебіг подій.

Інструкція. Еспектометрію застосовують у поєднанні із соціометрією. Членам досліджуваної групи пропонується відповісти на заздалегідь підготовлене запитання. Це запитання може стосуватися ділової

сфери, особистісних стосунків чи дружніх взаємин. Дослідження дає можливість простежити симпатії, антипатії, емоційно-ціннісне ставлення один до одного, до лідерів, «середнячків», «ізолюваних». Кожен респондент крім відповіді на запитання і здійснення заздалегідь визначеної кількості виборів, що особливо важливо, здійснює очікувані вибори. Якщо група налічує 24 особи, то кожному респонденту потрібно дати відповідь і здійснити вибір за кожного члена групи. Кожен респондент починає відповідь такою фразою: «Від А.А. я очікую таких виборів ...» і так за всіх одногрупників. Це не просто відгадування виборів, а складний соціально-психологічний аналіз, який передбачає поєднання оцінного ставлення, самооцінок, взаємооцінок, настановлень, домагань, сукупності знань і здійснюється в контексті міжособистісної взаємодії малої групи стосовно передбачуваних подій. Ця процедура нагадує своєрідне прогнозування міжособистісних взаємин. Якщо досліджувана група складається з n членів, то кінцевим результатом буде n експектометричних або очікуваних варіантів міжособистісних взаємин і один реальний варіант або соціометричний. Таким чином, ми отримуємо n -кількість прогнозованих індивідуальних експектоматриць і експектограм. Це, звичайно, ускладнює обробку результатів, проте, на наш погляд, такий спосіб порівняння реального варіанту статусної ієрархії групи, динаміки її життя і очікуваного варіанту в поєднанні з іншими методами дає можливість рельєфніше окреслити суттєві характеристики досліджуваного феномену.

Зіставлення очікуваного варіанту і соціометричного дає змогу визначити кількість правильних очікуваних виборів, кількість власних очікуваних виборів. На підставі цих експериментальних даних ми ввели наступні експектометричні характеристики: коефіцієнт очікувань (E); груповий коефіцієнт очікувань (E_{gp}); експектометричний статус (ES); рівень адекватності самоочікувань (A); коефіцієнт взаємоочікуваних виборів (E_{ep}); коефіцієнт групової згуртованості (B).

Коефіцієнт очікувань – це відношення очікувань респондента, які збіглися із виборами групи, до загальної кількості виборів групи. Коефіцієнт очікувань визначається за формулою:

$$E = \frac{a}{v(n-1)},$$

де E – коефіцієнт очікувань респондента;

a – кількість очікувань респондента, які збіглися із виборами групи;

v – кількість соціометричних виборів респондента (в нашому дослідженні три вибори);

n – кількість членів групи.

Одним із основних критеріїв у визначенні рівнів сформованості соціально-психологічних очікувань виступає коефіцієнт очікувань (E). Цей коефіцієнт дає можливість кількісно визначити прояви тих психологічних утворень, які, з одного боку, пов'язані з самосвідомістю особистості, а з іншого – її соціальним оточенням. На низькому рівні сформованості соціально-психологічних очікувань коефіцієнт очікувань знаходиться в межах від 0,0 до 0,25 і позначається (E_n); на середньому – 0,26 – 0,50 (E_c) і на високому рівні – 0,51 – 1,0 (E_v).

Ми провели дослідження на базі Херсонського юридичного інституту Національного університету внутрішніх справ України. Досліджувану вибірку склали 8 курсантських взводів, загальною кількістю 190 курсантів.

Важливе значення для функціонування взводу має той факт, чи є командир його лідером чи ні. Саме командир-лідер, як ієрарх курсантської групи, повинен синтезувати взаємини як формального, так і неформального характеру, визначати перспективні лінії розвитку та забезпечувати функціонування курсантського взводу як колективу з високим рівнем розвитку. Командир, який займає пасивну, нелідерську позицію – просто делегує свої повноваження і не має належного впливу на розв'язання завдань взводу.

Важливе значення для ефективного функціонування лідера відіграють його соціально-психологічні очікування. У зведеній табл.1 покажемо показники коефіцієнта очікувань командирів всіх курсантських груп, які входили в експериментальну вибірку дослідження.

Таблиця 1

Коефіцієнт очікувань командирів курсантських груп

Командир курсантської групи	Коефіцієнт очікувань
взвод 13	0,28
взвод 15	0,33
взвод 23	0,22
взвод 25	0,29
взвод 33	0,47
взвод 35	0,65
взвод 42	0,41
взвод 43	0,51

Аналізуючи коефіцієнти очікувань, можна зробити висновки не тільки про рівень сформованості соціально-психологічних очікувань, а й про ті компоненти, які знаходяться з соціально-психологічними очікуваннями в органічному зв'язку, тобто соціальна рефлексія. У командира взводу 23 – низький рівень соціально-психологічних очікувань було зафіксовано нами на третьому місяці навчання, тобто тоді, коли проводилося дослідження. Ця ситуація може мати декілька варіантів пояснення: 1) група перебуває на низькому рівні розвитку як колектив; 2) командир не на своєму місці – призначення випадкове; 3) група неконтрольована і потребує нового лідера. Це прогнозовані варіанти пояснення. Через чотири місяці ми спостерігали процедуру призначення іншого командира взводу 23. Результати експектометричного дослідження дають можливість прогнозувати перебіг подій у групі курсантів, при цьому можна уникнути труднощів, помилок і розв'язувати значну частину складних міжособистісних питань в оптимальні терміни із найменшими затратами зусиль. Використовуючи експектометрію,

вищезазначену проблему можна було б розв'язати набагато швидше і звичайно ефективніше.

Груповий коефіцієнт очікувань – це середнє математичне значення коефіцієнтів очікувань всіх членів групи. Груповий коефіцієнт очікувань визначається за формулою:

$$E_{gp} = \frac{a_1 + a_2 + \dots + a_n}{v(n^2 - n)} = \frac{\sum a}{v(n^2 - n)} \text{ або } E_{gp} = \frac{\sum E}{n},$$

де E_{gp} – груповий коефіцієнт очікувань;

$\sum a$ – загальна сума кількості очікувань респондентів, котрі збіглися з виборами групи;

n – кількість членів групи;

v – кількість соціометричних виборів респондента;

$\sum E$ – загальна сума коефіцієнтів очікувань респондентів.

Показники групового коефіцієнта очікувань вказують на рівень розвитку групи, на соціально-психологічну компетентність її членів.

Експектометричний (очікуваний) статус – це відношення кількості самоочікуваних виборів до можливої кількості очікувань власного вибору респондента. Експектометричний статус респондента визначається за

формулою:

$$ES = \frac{c}{n-1},$$

де ES – експектометричний статус респондента;

c – кількість очікувань власного вибору (самоочікувань);

n – кількість членів групи.

Коефіцієнт взаємоочікуваних виборів – це відношення кількості взаємних очікувань респондента до можливої кількості взаємоочікуваних виборів. Коефіцієнт взаємоочікуваних виборів визначається за формулою:

$$E_{ep} = \frac{d}{n-1},$$

де E_{ep} – коефіцієнт взаємоочікуваних виборів респондента;

d – кількість взаємоочікуваних виборів;

n – кількість членів групи.

Коефіцієнт очікувань тісно пов'язаний з експектометричним статусом (ES). Останній дає можливість більш надійно визначити місце і роль індивіда в ієрархії групи. Експектометричний статус може мати такі критерії: низький – 0,0 до 0,20; середній – 0,21 до 0,40 та високий – 0,41 до 1,0.

Експектометричний статус, на відміну від соціометричного, це завжди прогноз, сподівання, чекання, і тому його можна назвати очікуваним чи прогнозованим статусом. Для регулювання міжособистісних взаємин, і взагалі управління процесом навчально-виховної роботи, важливо знати соціально-психологічні очікування курсантів і вміти здійснювати на них вплив, тобто оптимізувати їх. Соціометричний статус має такі ж критерії як експектометричний, тобто: низький (від 0,0 до 0,20), середній (від 0,21 до 0,40) та високий (від 0,41 до 1,0).

Експектометричний статус індивіда на відміну від соціометричного статусу (Дж. Морено), гностичного статусу (І.П.Волков) враховує єдність, що передбачає узгодженість трьох аспектів: інтелектуального, емоційно-ціннісного та регулятивного. Експектометричний статус, завдяки очікуваним виборам, володіє високими прогностичними та динамічними характеристиками.

Соціально-психологічні очікування, які спрямовані на власне «Я», а саме визначення його місця, ролі, оцінного ставлення, є особливим психологічним утворенням, що носить назву самоочікування. Рівень адекватності самоочікувань – це поєднання соціального чинника (очікуваних виборів стосовно власної персони в міжособистісній взаємодії групи курсантів) і особистісного чинника (рівня розвитку самосвідомості, рівня адекватності самооцінки, рівня домагань, сформованості власного «Я»).

Рівень адекватності самоочікувань – це відношення різниці кількості самоочікуваних виборів і кількості соціометричних виборів до можливої кількості очікувань власного вибору респондента. Рівень адекватності самоочікувань визначається за формулою:

$$A = \frac{c-v}{n-1},$$

де A – рівень адекватності самоочікувань;

c – кількість очікувань власного вибору;

v – кількість соціометричних виборів респондента;

n – кількість членів групи.

Здійснюючи визначення рівня адекватності самоочікувань потрібно зіставити очікувані вибори із соціометричними. Теоретично можна спрогнозувати таку ситуацію, коли респондент очікує вибори від №№1;2;3;4;5 респондента за списком, а його обирають №№6;7;8;9;10. Таким чином, рівень самоочікувань респондента є неадекватним, а спрямованість і рівень (завищений, занижений) визначаються в поєднанні із іншими методами, обов'язково при цьому враховуються самооцінка та рівень домагань досліджуваних респондентів.

Для визначення рівня адекватності самоочікувань можна використовувати такі стандарти:

Таблиця 2

Шкала адекватності самоочікувань

A	Рівень адекватності самоочікувань	
від +0,59 до +1,0	завищений	надміру завищений
від +0,16 до +0,58		тенд. до завищення
від -0,15 до +0,15	адекватний	
від -0,16 до -0,58	занижений	тенд. до заниження
від -0,59 до -1,0		надміру занижений

Вміння подивитися на себе з позиції кожного члена групи дозволяє будь-якому курсанту ефективно діяти. Як на наш погляд, вищим рівнем є вміння змодельовати адекватну групову оцінку самому собі. Сприйняття цієї комплексної оцінки, яку дає окремому курсанту група, не є простим синтезом оцінок членів групи, а виступає складним феноменом, який називається самоочікуванням. Самоочікування – це ті ж самі соціально-психологічні очікування, але стосовно власної персони.

Коефіцієнт групової згуртованості – це відношення загальної кількості взаємоочікуваних виборів до можливої максимальної кількості. Коефіцієнт групової згуртованості, який визначений через взаємні очікування, більш надійний, на відміну від цього ж коефіцієнта, отриманого через соціометричні взаємовибори. Запропонований нами коефіцієнт групової згуртованості дозволяє враховувати не тільки вибори членів групи, але й їх прогнози, очікування, сподівання. Останні, в свою чергу, виступають своєрідними орієнтирами в міжособистісній взаємодії малої групи. Коефіцієнт групової згуртованості визначається за формулою:

$$B = \frac{\sum d}{n^2 - n} \quad \text{або} \quad B = \frac{\sum E_{gp}}{n},$$

де $\sum d$ – загальна сума взаємоочікуваних виборів;

$\sum E_{gp}$ – загальна сума коефіцієнтів взаємоочікуваних виборів респондентів;

B – коефіцієнт групової згуртованості;

n – кількість членів групи.

Аналіз результатів соціально-психологічного дослідження дає підстави зробити такі **висновки**:

Розроблена та апробована методика соціометричного типу експектометрія, яка дозволяє дослідити очікувану структуру міжособистісних взаємин.

Експектометрія дає можливість визначити такі характеристики соціально-психологічних очікувань: коефіцієнт очікувань (E); груповий коефіцієнт очікувань (E_{gp}); експектометричний статус (ES); рівень адекватності самоочікувань (A); коефіцієнт взаємоочікуваних виборів (E_{gp}); коефіцієнт групової згуртованості (B).

Експектометрія в поєднанні із соціометрією дозволяє визначати реальний зміст міжособистісної взаємодії, а також здійснювати прогноз – очікуваний перебіг подій у малій групі.

Література

1. Бернс Р. Развитие Я-концепции и воспитание / Пер. с англ. М.Б.Гнедовский, М.А.Ковальчук. – М.: Прогресс, 1986. – 422с.
2. Бобнева М.И. Социальные нормы и регуляция поведения. – М.: Наука, 1978. – 311с.
3. Боришевский М.И. Развитие саморегуляции поведения школьников: Дис. ... в форме науч. докл. д-ра психол. наук: / НИИ психол УССР. – М., 1990. – 77с.
4. Волков И.П. Социальная психология малых групп и коллективов: Автореф. дис. ... д-ра психол. наук / ЛГУ.– Л., 1980. – 31с.
5. Гуткина Н.И. Личностная рефлексия в подростковом возрасте: Автореф. дис. ... канд. психол. наук / НДИ общ. и пед. психол. – М., 1983. – 24с.
6. Долинский Г.Д. Исследование социально-психологических особенностей ролевых ожиданий /на примере деятельности руководителя школы/: Автореф. дис. ... канд. психол. наук / ЛГУ. – Л., 1974. – 22с.
7. Коломинский Я.Л. Психология взаимоотношений в малых группах. Общие и возрастные особенности: Учеб. пособ. – 2-е изд., доп. – Мн.: Тетра Системс, 2000. – 432с.: табл. – Библиогр. с.: 393–428.
8. Линчевский Э.Н. Психологические аспекты взаимопонимания. – М.: Знание, 1990. – 112с.: ил.
9. Максименко С.Д. Теорія і практика психолого-педагогічного дослідження: Навч. вид. – К., 1990. – 240с.
10. Методы исследований и организация экспериментов: Метод. пособ. / Под ред. К.П.Власова. – Х.: Изд-во «Гуманитарный центр», 2002. – 256с.
11. Тищенко С.П. Особистісні сподівання як форма прояву самосвідомості // Психологія: Респ. наук.-метод. зб. – К.: Рад. школа, 1976. – В. 15. – С 108–115.
12. Шибутани Т. Социальная психология. Пер. с англ. В.Б.Ольшанского. – Ростов н/Д: «Феникс», 2002. – 544с.